

ESSAY - Ben de Pater



HYPES: DE MEESTE DOORNROOSJES VINDEN NOOIT EEN PRINS

***Le Capital au XXI^e siècle* (2013) van econoom Piketty sloeg in als een bom in het sociaalruimtelijke veld, net als tien jaar eerder Florida's *The Rise of the Creative Class* (AGORA, 2011-3). Hoe kan een wetenschappelijke tekst uitgroeien tot een hype? En wat zijn de achterliggende mechanismen?**

Doornroosje, een *sleeping beauty*: zo noemt Ton van Raan – hoogleraar kwantitatieve wetenschapsstudies in Leiden – een publicatie die jarenlang onbekend blijft, tot ze wordt ontdekt door een onderzoeker die haar benut en bekend maakt in de wetenschappelijke gemeenschap. Die onderzoeker is de prins, die haar met een kus doet ontwaken. Het gebruik van de termen uit het sprookje leidde afgelopen april tot een relletje: een Amerikaans tijdschrift weigerde Van Raans artikel te accepteren. Seksistische taal, aldus de redactie. Een vorm van doorgeslagen politieke correctheid volgens Van Raan, die het artikel opstuurde naar een ander tijdschrift.

Vele doornroosjes worden nooit wakker gekust en zijn inmiddels overleden. Het kerkhof van de sociale geografie ligt er vol mee – spreek gerust van een massagraf. Wie herinnert zich nog Leonard Guelke, toch een historisch-geograaf met een zekere faam, ook buiten zijn eigen specialisatie? In *Historical Understanding in Geography* (1982) werkte hij de stelling uit dat geografen moeten proberen patronen in het landschap te verklaren door '*rethinking the thoughts of the people who created them*'. Of James Bird, destijds bekend om zijn studies van havengeografie? Geïnspireerd door Karl Poppers ideeën deed hij in *The Changing Worlds of Geography* (1989) het voorstel om de geografische werkwijze te schoeien op de leest van een '*Pragmatic Analytical Methodology-Epistemology*'. Het zijn (vrijwel) vergeten ideeën, ooit bedacht door geografen die er veel van hadden verwacht, maar die vervolgens met pijn

in het hart moesten toezien dat ze niet ontkiemden. Of het aan de kwaliteit van het zaad lag, of aan de onvruchtbaarheid van de bodem waarin werd gezaaid: dat blijft een open vraag.

Hägerstrand en Pred

Een Doornroosje dat wel ontwaakte en een hype werd, was het boek *Innovationsförloppet ur korologisk synpunkt* (1953) van de Zweedse geograaf Torsten Hägerstrand. Hij analyseerde daarin de dynamiek van ruimtelijke spreidingspatronen van innovaties: wanneer, waar en wie leerde, accepteerde of kocht iets nieuws? Denk aan een boer die informatie krijgt over een medicijn tegen tuberculose bij koeien en dat gaat gebruiken, of aan een huishouden dat een auto of telefoon aanschafft. Hägerstrands onderzoeksgebied was Östergötland, een plattelandsgebied in Zuidoost-Zweden. De onderzochte periode liep van het einde van de 19de eeuw tot omstreeks 1940.

Dat de studie buiten Zweden aanvankelijk weinig bekendheid kreeg, lag voor een deel aan de taal waarin ze geschreven was, voor een deel aan het feit dat Hägerstrand zijn tijd ver vooruit was. Hij ontwikkelde simulatiemodellen, gebruikte wiskundige formules en toonde kaarten van innovatiegolven die zich verspreidden vanuit enkele beginpunten. Kortom: zijn onderzoek paste op geen enkele wijze in het regionaal-beschrijvende paradigma dat rond 1950 overheerste. Helemaal onzichtbaar bleef Hägerstrand overigens niet; in de Verenigde Staten zong in kleine kring zijn naam rond,

zo blijkt uit lopend, nog ongepubliceerd onderzoek van Michiel van Meeteren (oud-redacteur van AGORA, nu verbonden aan de Loughborough University).

Dat 14 jaar na verschijning het boek alsnog breed bekend werd, is te danken aan Allan Pred, die zich in de jaren 1960 ontwikkelde tot een van de boegbeelden van de moderne sociale geografie in de Verenigde Staten (hij zou zelf in 1967-1969 een hype creëren met zijn studie *Behavior and Location*). Als jong geograaf had Pred Zweden bezocht, nieuwgierig naar de onorthodoxe geografiebeoefening in Lund, de universiteit waaraan Hägerstrand verbonden was. Zweden werd zijn tweede vaderland, zeker na zijn huwelijk met een Zweedse. Pred bood Hägerstrand aan het boek te vertalen en die accepteerde dat graag. In 1967 verscheen *Innovation Diffusion as a Spatial Process* bij de prestigieuze uitgeverij The University of Chicago Press.

In de VS was de regionale geografie voorbij en het tijdvak van ruimtelijke analyse en gedragsgeografie aangebroken

Het is ironisch, merkte Pred in zijn nawoord op, dat Hägerstrands ideeën over hoe nieuwe kennis zich verspreidt, zelf zo traag werden verspreid. In de geografie van de geografie speelden taalbarrières een belangrijke rol. Maar eenmaal vertaald, liet brede erkenning niet lang op zich wachten. In de Verenigde Staten was de regionale geografie voorbij en het tijdvak van ruimtelijke analyse en gedragsgeografie aangebroken. Net als Christallers centrale plaatsentheorie ontwikkelde Hägerstrands diffusietheorie zich tot een exemplarisch voorbeeld (in de zin van Thomas Kuhn) van het nieuwe denken. Leerboeken uit de jaren 1970 besteedden er ruim aandacht aan; *spatial diffusion processes* kregen bijvoorbeeld in *Spatial Organization* (1972) van Ron Abler c.s. een geheel eigen deel. Er kwam een golf aan onderzoek op gang. Hoe verspreidde zich bijvoorbeeld een proces van modernisering over een achtergebleven land? Verliep dat hiërarchisch (van grote naar kleinere steden)? Of juist als een zich uitbreidende olievlek? Toch doofde binnen tien jaar de belangstelling grotendeels. De ruimtelijke analyse raakte in het defensief door onder meer de opkomst van de maatschappijkritische geografie, en nieuwe ruimtelijke diffusiestudies leidden niet meer tot opwinding.

De geschiedenis herhaalde zich vijf jaar later met een ander baanbrekend idee van Hägerstrand. In 1969 had hij op een congres van de *Regional Science Association* in Kopenhagen zijn ideeën over tijdgeografie gepresenteerd. Een jaar later verscheen zijn voordracht in druk: *What about People in Regional Science?* Wederom speelde Pred een rol hierin: hij besprak de tijdgeografie in het gezaghebbende jaarboek *Progress in Geography* (1973) en vier jaar later in het toptijdschrift *Economic Geography* (1977). Als leerstof werd ze geïntroduceerd in Nigel Thrifts *An Introduction to Time Geography* (1977; Thrift zou dertig jaar later een hedendaagse hype creëren met zijn *Non-Representational Theory*). In de wereld van de sociale wetenschappen, in het bijzonder die van de sociologie, werd ze bekend doordat een van de meest geciteerde sociologen, Anthony Giddens, die tijdgeografie integreerde in zijn structuratietheorie.

Anders dan de ruimtelijke innovatiediffusie is de tijdgeografie tot op de dag van vandaag verplichte stof voor de meeste geografiestudenten en wordt ze nog steeds volop toegepast en verfijnd, bijvoorbeeld in genderstudies en mobiliteitsstudies. Haar houdbaarheidsdatum lijkt nog lang niet verstreken te zijn. De tijdgeografie blijkt het tegendeel van een stovuur-hype, die kort en hevig brandt maar daarna al snel wegzakt in het collectieve geheugen van een wetenschappelijke gemeenschap.

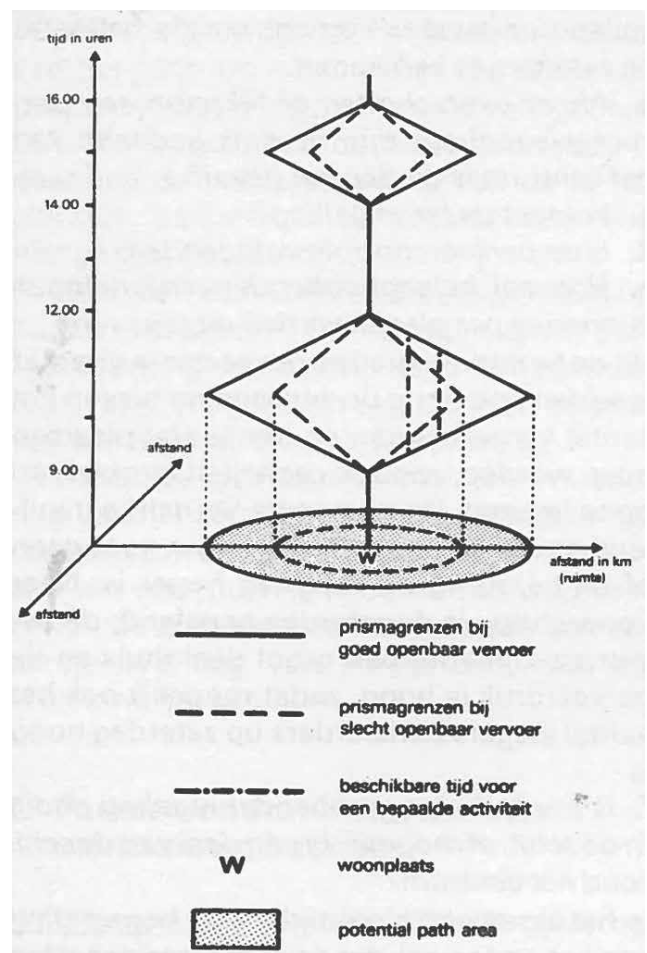
Wel en niet succesvol

Tegenwoordig schrijven ook geografen in niet-Engelse landen hun academische publicaties in het Engels. Maar dat betekent niet dat hun werk opgemerkt wordt. De kans dat ze internationaal doorbreken, wordt vergroot door een bemiddelaar uit die internationale (lees: Engelstalige) wereld; Filip De Maesschalck constateerde dat al in zijn bijdrage aan het hypesnummer van AGORA.

Ook het werk van de Finse geograaf Anssi Paasi laat dat zien. Hij ontwikkelde ideeën voor een nieuwe regionale geografie, die vanaf omstreeks 1985 aan een tweede jeugd was begonnen. De betovering van de ruimtelijke analyse was uitgewerkt; haar verwaarlozing van de verscheidenheid en veelvormigheid van de geografische werkelijkheid bood ruimte aan een regionale revival. Daarin pasten de gedachten van Paasi, over het ontstaan en verdwijnen – (de)institutionalisering – van regio's uitstekend. In dat proces onderscheidde hij vier verschijningsvormen: een territoriale, symbolische, institutionele en een functionele vorm.

Dit model is een houvast voor wie de geschiedenis van het ontstaan en vergaan van regio's als institutionele eenheden wil analyseren. De ideeën daarover had Paasi voor het eerst in het Engels gepubliceerd in *Fennia* (1986), een betrekkelijk onbekend

Schematische weergave van tijdgeografie uit 1982. Bron: Ben de Pater



tijdschrift buiten Finland. Dat ze aan een succesvolle reis begonnen door de wereld van de geografie, lijkt (mede) te danken aan Ron Johnston, een man met veel gezag in de Britse geografie. In *A Question of Place* (1991), een boek over de waarde van regionale perspectieven in de geografie, besprak Johnston Paasi's model welwillend. De rest is geschiedenis: Paasi krijgt er elk jaar enige honderden citaten bij; zijn h-index is, zomer 2019, opgelopen tot 20 volgens Web of Science.

Het staat in schril contrast met een geheel andere poging om de regionale geografie een nieuw leven in te blazen: die van Gerard Hoekveld en zijn echtgenote, Gerda Hoekveld-Meijer, net als Paasi afkomstig uit een niet-Engelstalige geografiewereld, te weten de Nederlandse. Zij lieten zich inspireren door een artikel van twee Amerikaanse sociologen: Paul Lazarsfeld en Herbert Menzel, *On the Relation between Individual and Collective Properties* (1961). Op basis daarvan ontwikkelden ze een nieuwe regionale receptuur. Begrippen als regionale ontwikkeling, differentiatie en integratie herformuleerden zij in termen van Lazarsfeld en Menzel. Het leidde tot een conceptueel en methodologisch raamwerk dat zowel gecompliceerd en weerbarstig als geavanceerd en origineel was. In zekere zin dus de antipool van Paasi's handzame institutionaliseringsmodel.

De mogelijkheden van hun denk- en werkwijze toonden de Hoekvelds aan in een studie van Frankrijk als geheel en van Poitou-Charentes als regio binnen Frankrijk, in de bundel *Methodological Exercises in Regional Geography: France as an example* (1994). Het (verdiende) succes bleef echter uit. Er kwam zegge en schrijve één, tamelijk gereserveerde, recensie van Hugh Clout, in *Transactions*

De tijdgeografie is tot op de dag van vandaag verplichte stof voor de meeste geografiestudenten

of the Institute of British Geographers (1996). Een bemiddelaar diende zich niet aan – zoals Johnston bij Paasi. Waarschijnlijk deed deze vorm van regionale geografie te veel denken aan modellen van ruimtelijke patronen, dus aan de ruimtelijke analyse. En die was uit de mode geraakt. In een postmodern klimaat gedijt een moderne studie slecht, ongeacht haar intrinsieke kwaliteiten. Veelzeggend: volgens Google Scholar is *Methodological Exercises* drie keer geciteerd, Paasi's Fennia-artikel al meer dan 800 keer.

Kortom

Wat maakt van een studie een (wetenschappelijke) hype? Het is een vraag die een geografische dimensie heeft. Een bepaalde visie of publicatie kan lokaal een hype zijn – door intrinsieke kwaliteiten en/of het charisma dan wel zachte dwang van de bedenker – maar wil ze internationaal doorbreken dan is een bemiddelaar bijna onmisbaar. De kans dat je idee bovenkomt in een competitieve, overvolle wereld wordt aanmerkelijk groter als een bekende geograaf de internationale wetenschappelijke gemeenschap erop attendeert. Dat lijkt vooral belangrijk te zijn voor onderzoekers uit landen die ten opzichte van de Engelstalige landen – met name Groot-Brittannië en de Verenigde Staten – een zekere perifere status hebben in de vakbeoefening. Taalgrenzen vormen nog steeds barrières; geografische ideeën in perifere talen reizen moeilijk. Zo verwierf Claude Raffestin, een Zwitserse emeritus-hoogleraar in Genève en in de Franstalige wereld even bekend als Anssi Paasi in de Engelstalige (ze houden zich met vergelijkbare onderwerpen

bezig), pas bekendheid in de Engelstalige geografie doordat het gerenommeerde tijdschrift *Environment and Planning D: Society and Space* een themanummer aan hem wijdde (2012, nummer 1).

Maar er is meer. Om een hype te worden moet de studie ideeën presenteren – liefst empirisch onderbouwd of geïllustreerd – die zowel vernieuwend zijn als aansluiten bij trends in het vakgebied. De balans daartussen is precair. Vernieuwing is nodig om in het wetenschappelijke veld – in de zin van Pierre Bourdieu – een positie te verwerven. Echter, om gelezen en geciteerd te worden moet de vernieuwer niet al te zeer uit de pas lopen bij de gevestigde of de zich vestigende orde. De Actor Netwerk Theorie (ANT), zoals ontwikkeld door Bruno Latour en anderen, is daarvan een goed voorbeeld. Ze verzet zich tegen de rond 2000 nog dominante opvatting van de natuur als een sociaal geconstrueerd idee: ook de natuurlijke en materiële wereld hebben *agency*. Die stelling sluit aan bij oudere ideeën in de geografie over de wederzijdse relaties tussen mens en natuur (en overigens ook bij ideeën van Hägerstrand). Ook het denken in termen van netwerken is van oudsher aanwezig bij geografen, al zijn de netwerken in ANT eerder fragiele assemblages dan robuuste systemen. Gevoegd bij de status van Latour en zijn belangstelling voor klimaatopwarming, bezit ANT alle ingrediënten die nodig zijn om voorlopig een hype te blijven.

Ten slotte: het helpt als de nieuwe ideeën ook in de praktijk bruikbaar en begrijpelijk zijn. Zie Florida. Zie ook de tijdgeografie die in Zweden werd benut ten behoeve van het sociaal-ruimtelijk beleid, bijvoorbeeld inzake de bereikbaarheid van voorzieningen als scholen en ziekenhuizen. Wat betekent bijvoorbeeld hun sluiting voor de inperking van de keuzevrijheid van hun gebruikers: scholieren en patiënten? In ons land hebben Paulus Huigen en Martin Dijst in hun proefschriften hieraan beschouwingen en berekeningen gewijd – al is een echte hype in de Nederlandse ruimtelijke planning uitgebleven.

Literatuurselectie

- Dijst, M.J. (1995) Het elliptisch leven: actieruime als integrale maat voor bereik en mobiliteit. *Nederlandse Geografische Studies* 196.
- Giddens, A. (1984) *The Constitution of Society*. Cambridge: Polity Press.
- Hägerstrand, T. (1970) What about people in regional science? In: *Papers Regional Science Association* 24, 7-21.
- Hoekveld, G.A. & G. Hoekveld-Meijer (1994) The regional development of France. In: Terlouw, C.P., ed., *Methodological Exercises in Regional Geography: France as an example*. *Nederlandse Geografische Studies* 194, 23-119.
- Huigen, P.P.P. (1986) Binnen of buiten bereik? *Nederlandse Geografische Studies* 7.
- Paasi, A. (1986) The institutionalization of regions: a theoretical framework for understanding the emergence of regions and the constitution of regional identity. In: *Fennia* 164, 105-146.

Geraadpleegde AGORA's

2011-3 Hypes

Ben de Pater (b.c.depater@uu.nl) is verbonden aan het Departement Sociale Geografie en Planologie, Universiteit Utrecht; zijn vakgebied is de geschiedenis en theorie van de geografische wetenschappen. Met dank aan Peter Pelzer, Jorn Koelemaj en vooral Michiel van Meeteren voor hun commentaar op een eerdere versie.